شماره شاپا: 2382 - 980 X

پژوهش های معماری اسلامی ۸

فصلنامه علمی - پژوهشی
قطب علمی معماری اسلامی
سال سوم - شماره سوم - پاییز ۱۳۹۴

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

- **انواع شهر اسلامی و اشاراتی به نحوه شاخص‌سازی در راستای شهری آرمانی- اسلامی**
  محمدرضا پورجعفر / علی پورجعفر / سیما صفدری
- **تدقیق مفهومی و تشریح راهکارها و شاخص های تحقق‌سنجی چهار اصل مسجدمحوری، محله محوری، درون‌گرایی و طبیعت گرایی در شهر ایرانی اسلامی**
  ابوالفضل مشکینی / مهدی حمزه نژاد / اکرم قاسمی
- **تجلی مفهوم درونگرایی در بازار های ایرانی**
  حسن سجادزاده / رویا اعتصامیان / لیلا خزایی
- **آموزه های قرآنی و شهر آرمانی اسلام**
  محمّد نقی زاده
- **بررسی تأثیر مزارات درتوسعه‌ی ساختار شهریِ شهر تبریز از دوره‌ی ایلخانی تا صفوی**
  لیدا بلیلان اصل / فهیمه دوستار
- **بررسی چگونگی انتظام شبستان در مساجد تاریخی شیراز**
  زهرا توکلیان / سارا بهمنی کازرونی
- **مضمون کتیبه‌های قرآنی در محراب‌های گچی عصر ایلخانیان**
  عاطفه شکفته
- **تأملی در باب هویت دو آرامگاه هشت ضلعی گنبددار کشیت و نَسْک؛ بخش گلباف کرمان**
  محمدابراهیم زارعی / یداله حیدری باباکمال / مجید منتظر ظَهوری

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

شماره شاپا: 2382 - 980 X

پژوهش های معماری اسلامی ۸

فصلنامه علمی - پژوهشی
قطب علمی معماری اسلامی
سال سوم - شماره سوم - پاییز ۱۳۹۴

بسم الله الرحمن الرحیم

مدیر مسئول: معاونت پژوهشی دانشگاه علم و صنعت ایران

سردبیر: مهندس عبدالحمید نقره کار

مدیر داخلی: دکتر محمد منان رئیسی

ویراستار ادبی فارسی: سارا متولی

کارشناس مجله: امیرحسین یوسفی

هیأت تحریریه:

دکتر سید غلامرضا اسلامی : دانشیار دانشگاه تهران
دکتر حسن بلخاری : دانشیار دانشگاه تهران
دکتر مصطفی بهزادفر : استاد دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر محمد رضا پور جعفر : استاد دانشگاه تربیت مدرس
دکتر مهدی حمزه نژاد : استادیار دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر اسماعیل شیعه : استاد دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر منوچهر طبیبیان : استاد دانشگاه تهران
دکتر محسن فیضی : استاد دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر حمید ماجدی : دانشیار واحد علوم تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی
دکتر اصغر محمد مرادی : استاد دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر غلامحسین معماریان : استاد دانشگاه علم و صنعت ایران
دکترفاطمه مهدیزاده سراج: دانشیار دانشگاه علم و صنعت ایران
دکترمحمد نقی زاده: استادیار واحدعلوم تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی
دکتر علی یاران : دانشیار وزارت علوم تحقیقات ، فناوری

لیست داوران این شماره:

دکتر بهمن ادیب زاده: دانشیار دانشگاه شهید بهشتی
دکترحسین اسمعیلی سنگری: پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی
دکتر آزیتا بلالی اسکویی: استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز
دکتر محمدرضا بمانیان، استاد دانشگاه تربیت مدرس
دکتر مهدی حمزه نژاد: استادیار دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر مهدی خاکزند، استادیار دانشگاه علم و صنعت
دکتر لیلا رحیمی: استادیار دانشگاه تبریز
دکتر احسان رنجبر: استادیار دانشگاه تربیت مدرس
دکتر زهرا رهبرنیا: دانشیار دانشگاه الزهرا (ع)
دکتر محمدمنان رئیسی: استادیار دانشگاه علم و صنعت
دکتر محمدحسین ذاکری، استادیار دانشگاه شیراز
دکتر رضا سامه: استاد یار دانشگاه بین المللی امام خمینی قزوین
دکتر مینو قره بیگلو: استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز
دکتر علی عمرانی پور: استادیار دانشگاه کاشان
دکتر محمدباقر کبیرصابر: استادیار دانشگاه تهران
دکتر منصوره طاهباز: دانشیار دانشگاه شهید بهشتی
دکتر جعفر طاهری: استادیار دانشگاه فردوسی مشهد
دکتر ابوالفضل مشکینی، استادیار دانشگاه تربیت مدرس
دکتر قاسم مطلبی: استادیار دانشگاه تهران
دکترفاطمه مهدیزاده سراج: دانشیار دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر سیدرسول موسوی حاجی: دانشیار دانشگاه مازندران
دکتر صلاح الدین مولانایی: استادیار دانشگاه کردستان
دکتر مسعود ناری قمی: مدرس دانشگاه کاشان
دکتر احد نژاد ابراهیمی: استاد یار دانشگاه هنر اسلامی تبریز
دکتر طاهره نصر: استادیار دانشگاه شیراز
دکتر محمد نقی زاده: استادیار واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی
دکتر پریسا هاشم پور: استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز
دکتر بهزاد وثیق: استادیار دانشگاه صنعتی جندی شاپور
دکتر معصومه یعقوبی: استادیار دانشگاه آزاد اسلامی

نشریه پژوهشهای معماری اسلامی بر اساس مجوز کمیسیون نشریات وزارت علوم تحقیقات و فناوری به شماره ۳/۱۸/۱۳۷۲۰۶ مورخ ۹۳/۷/۲۸ از شماره نخست دارای اعتبار علمی پژوهشی می باشد.

این مجله در پایگاه های (SID) و (ISC) نمایه می شود.

طراح جلد و صفحه‌آرا: امیرحسین یوسفی

قیمت: ۱۰۰۰۰۰ ریال

نشانی دفتر مجله: دانشگاه علم و صنعت ایران / قطب علمی معماری اسلامی / کد پستی ۱۶۸۴۶۱۳۱۱۴ / **تلفن مستقیم:** ۷۷۴۹۱۲۴۳-۰۲۱

نشانی رایانامه: jria@iust.ac.ir / **نشانی وب:** http://iust.ac.ir/jria

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

فصلنامه پژوهش های معماری اسلامی / شماره هشتم / پائیز ۱۳۹۴ / سال سوم

تدقیق مفهومی و تشریح راهکارها و شاخص‌های تحقق‌سنجی چهار اصل مسجدمحوری، محله‌محوری، درون‌گرایی و طبیعت‌گرایی در شهر ایرانی اسلامی*

ابوالفضل مشکینی *
استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس
مهدی حمزه‌نژاد **
استادیار معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران
اکرم قاسمی ***
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ دریافت مقاله: ۹۲/۰۱/۱۷ تاریخ پذیرش نهایی:۹۲/۰۴/۰۲

چکیـــــــده:

یکی از فضاهای جغرافیایی که از دیرباز انعکاس‌دهنده‌ی ایدئولوژی نظام‌های حاکم بوده، پدیده شهر است. بر این اساس، شهر ایرانی اسلامی می‌بایست بازتاب اندیشه‌های متعالی دین مبین اسلام در تمامی جوانب باشد. به منظور متجلّی ساختن ارزش‌های اسلامی در کالبد شهر، شناسایی ارزش‌هایی که می‌توانند و باید با تظاهر در مجتمعی اسلامی هویّت ایرانی اسلامی آن را نمایش داده و تضمین نمایند؛ ضرورت تام دارد. هدف این پژوهش، شناسایی ارزش‌ها، اصول و شاخص‌های شهرسازی ایرانی اسلامی و تدقیق مفهومی و تشریح راهکارهای تحقق بخش آنها است؛ از این رو برای انجام این پژوهش علاوه بر مطالعه اسنادی از تکنیک دلفی در دو مرحله جهت پالایش مؤلفه‌ها، معیارها و زیرمعیارها بهره گرفته شده است. چهار اصل مسجدمحوری، درون‌گرایی، محله‌محوری و طبیعت‌گرایی به عنوان مهم‌ترین و اساسی‌ترین اصول شهرسازی ایرانی–اسلامی در مطالعات اولیه در میان صاحب‌نظران دارای اولویت دیده شد و با تدقیق ریشه‌های نظری آنها، اصل مسجدمحوری در ۲ بعد، ۷ معیار و ۱۵ گویه، اصل طبیعت‌گرایی در ۲ بعد، ۸ معیار و ۱۲ گویه، اصل درون‌گرایی در ۲ معیار و ۸ گویه و اصل محله‌محوری در ۳ بعد، ۷ معیار و ۲۰ گویه ارائه گردید. این مطالعه در چارچوب کاری خود شهر ایرانی– اسلامی را در قالب شاخص‌های مشترک در شهرهای اسلامی مورد مطالعه قرار داده است. شاخص‌های اساسی در همه‌ی شهرهایی که اکثریّت آن را مسلمانان تشکیل می‌دهند؛ می‌تواند مبنا قرار گیرد. از این‌رو، در چارچوب این مطالعه به تفکیک شهر ایرانی و اسلامی و تعاریف و مفاهیم آن پرداخته نشده است.

واژه های کلیدی:مسجدمحوری، درون‌گرایی، محله‌محوری، طبیعت‌گرایی، شهرسازی ایرانی اسلامی.

– این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد اکرم قاسمی تحت عنوان «ارزیابی شهر جدید هشتگرد بر مبنای شاخصه‌های شهرسازی ایرانی اسلامی» تحت راهنمایی دکتر ابوالفضل مشکینی در دانشگاه تربیت مدرس می‌باشد.

* meshkini@modares.ac.ir **hamzenejad@iust.ac.ir *** a.ghasemi@modares.ac.ir

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

مقدمه

محیط زندگی انسان تأثیر بسزایی در رفتار و هویت انسان به سمت ارزش‌های مستتر در خویش دارد (امین‌زاده ۱۳۸۱، ۳۱). در این میان شهر را می‌توان محیطی برای تجلی هویت، ارزش‌های منبعث از اعتقادات، جهان‌بینی و فرهنگ ساکنین و پدید آورندگان خود دانست (سیفیان ۱۳۷۸، ۵۸).

در ساخت مرفولوژیک سکونتگاه‌های شهری و روستایی کشورهای مختلف، عامل دین، فرهنگ و ایدئولوژی نظام‌های حاکم نقش مهمی را به عهده می‌گیرند. بر این مبنا، در کشورهایی که ادیان و ایدئولوژی‌های متفاوت دارند؛ می‌توان ساخت‌های مرفولوژیکی مختلفی را مشاهده کرد؛ چنانکه فضاهای جغرافیایی کشورهای غربی، سوسیالیستی و اسلامی با همدیگر متفاوت می‌نمایند.

در کشورهای اسلامی، ساخت فضاهای جغرافیایی بایستی تحت تأثیر ایدئولوژی اسلامی به صورت قوانین متخذ از قرآن، سنت، فقه، اجتهاد و اجماع صورت گیرد. شهری که ویژگی‌های منحصر به فرد داشته باشد و الگوی کاملی از توسعه را برای جهانیان عرضه بدارد (رحیمی ۱۳۸۴، ۹۱).

کشور ایران به عنوان یکی از تمدن‌های کهن بشری، نقش بسیار فعالی در بلوغ شهرسازی اسلامی داشته است؛ به گونه‌ای که در این سرزمین، شهرهای زیادی با چهره‌ای اسلامی رشد یافته‌اند. از مهم‌ترین این شهرها می‌توان به مشهد (اشرف ۱۳۵۳)، ری (کریمیان ۱۳۵۴، ۱۳۵۶ و ۱۳۶۶)، قم (مرصوص ۱۳۸۲)، کرمان (منصوری ۱۳۸۶)، یزد (شماعی ۱۳۸۹) و اصفهان (قلعه‌باباخانی و همکاران ۱۳۹۰) اشاره نمود.

در شهرسازی ایرانی و اسلامی اصول زیادی مطرح هستند که در این پژوهش اساسی‌ترین آن‌ها با مرور و بررسی کتب و دیدگاه صاحب‌نظران و نظریه‌پردازان در قالب چهار اصل، مسجدمحوری (ارتباطِ انسان با خدا)، درون‌گرایی (ارتباط انسان با خود)، محلّه‌محوری (ارتباط انسان با جامعه) و طبیعت‌گرایی (ارتباط انسان با جهان هستی) مورد تحلیل و بررسی قرار دادیم و برای هر کدام از اصول نیز ابعاد و معیارهایی مدّنظر قرار دادیم تا بر اساس آن‌ها بتوان شهرها را طبق الگوی ایرانی و اسلامی طراحی نمود.

روش تحقیق

این پژوهش در تلاش است تا به معرفی برخی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین شاخص‌های شهرسازی ایرانی اسلامی بپردازد؛ بدین منظور، در ابتدا با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای، دیدگاه‌های افراد مختلفی از جمله اسلام‌شناسان، جغرافی‌دانان، شهرسازان و معماران در سطح جهان و ایران مورد مطالعه قرار گرفت؛ سپس با استفاده از تکنیک دلفی در دو مرحله جهت پالایش مؤلفه‌ها، معیارها و زیرمعیارهای هر یک از شاخص‌های شهرسازی ایرانی اسلامی توسط ده نفر از کارشناسان متخصص در این حوزه بهره گرفته شده است. شاخص مسجدمحوری در ۲ بعد، ۷ معیار و ۱۵ گویه، شاخص طبیعت‌گرایی در ۲ بعد، ۸ معیار و ۱۲ گویه، شاخص درون‌گرایی در ۲ معیار و ۸ گویه و شاخص محله‌محوری در ۳ بعد، ۷ معیار و ۲۰ گویه ارائه گردید. اعضای پانل دلفی با نمونه‌گیری غیراحتمالی و با روش نمونه‌گیری هدفمند برگزیده شدند؛ سپس به تقسیم‌بندی و تدقیق شاخص‌های شهرسازی ایرانی اسلامی در چهار اصل مسجدمحوری، دورن‌گرایی، محله‌محوری و طبیعت–گرایی پرداخته شد.

مروری بر مفاهیم و ارزش‌های انسان‌شناختی پایه اسلامی به عنوان محتوای شهر اسلامی

اندیشمندان مهمترین شالوده‌های جهان‌بینی اسلامی را سه اصل توحید، نبوّت و معاد می‌دانند. اگر چه تصریحی بر اینکه تنها این امور از اصول دین باشد؛ در آیات و روایات مشاهده نمی‌شود؛ امّا با بررسی آیات قرآن به روشنی دیده می‌شود که مهم‌ترین موضوعات در بیشتر سوره‌ها (خصوصاً سوره‌های مکّی) همین سه اصل است. تناظر کاملی هم میان این سه اصل با سه امر آغاز، انجام و چگونگی پیمودن از آغاز تا انجام وجود دارد و همیشه‌ی تاریخ، این سه مسئله در شمار پرسش‌های بنیادی آدمی بوده‌اند. به تعبیر آیت‌الله جوادی آملی و علامه شهید مطهری محوری–ترین و مهمترین محورهای اعتقادی بشر درهمین سه اصل توحید، نبوت و معاد خلاصه می‌شود و دو اصل دیگر عدل و امامت را می‌توان در دل آنها تعریف نمود (جوادی آملی ۱۳۸۰، ۱۵۱؛ مطهری ۱۳۷۰). روشن است که از میان این

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

سه اصل، اصل توحید، زیربنا بوده و مهم‌تر از بقیه می‌باشد. در حقیقت مخاطب این سه اصل انسان است و عامل آن خداوند. انسان حرکت خود را از خداوند شروع کرده و با کمک انبیاء سیر می‌کند تا سرانجام باز به سوی او بازگردد. هر سه اصل فوق جنبه‌های مختلف ارتباط خدا با انسان را تشریح می‌کنند. در حقیقت بیان این ارتباط مهم‌ترین رکن همه‌ی هویّت‌های دینی است. امّا در دل این اصل، ارتباط انسان با عرصه‌های دیگر هستی نیز گنجانده شده است؛ ارتباطاتی که همیشه بشر در درون آن‌ها قرار داشته و با آن‌ها زندگی کرده است.

اقبال لاهوری سه موضوع اصلی که همیشه مورد تأکید قرآن برای تفکّر بوده را انسان، طبیعت و تاریخ معرفی کرده است. او می‌گوید که قرآن ما را به مطالعه‌ی عمیق این سه عرصه دعوت کرده تا با تفکّر در آن‌ها ارتباط آن‌ها را با مبدأ هستی درک کنیم (اقبال لاهوری ۱۳۴۹، ۱۴۸). مطهری نیز گفته‌ی اقبال را بازگو و تأکید می‌کند. او در جایی دیگر نیز موضوعات اصلی و همیشگی برای شناختن خدا، انسان، جهان، زمان و جامعه معرفی کرده است. طبیعی است که جهان و زمان از دید انسانی آن به طبیعت و تاریخ تبدیل می‌شود و جامعه نیز شکل دیگری از ظهور استعدادها و گرایش‌های انسان است (مطهری ۱۳۷۸، ۲۳۳-۷۰).

در گفته‌های علّامه جعفری نیز همین تأکیدات را می‌توان یافت. او با محور قرار دادن انسان، مهم‌ترین ارتباطات او را با عرصه‌های دیگر هستی در چهار مورد زیر بر می‌شمرد:

- ارتباط انسان با خدا
- ارتباط انسان با خود
- ارتباط انسان با جهان‌هستی
- ارتباط انسان با همنوعان خود (علامه جعفری ۱۳۷۸، ۱۲).

همین ارتباطات چهارگانه انسان از سوی آیت‌اللّه جوادی‌آملی نیز تأکید شده است (جوادی آملی ۱۳۸۰، ۷). به نظر می‌رسد مسئله‌ی تاریخ در دسته‌بندی این دو اندیشمند در درون دو مورد آخر قرار گرفته است. تاریخ، ساخته مشترک جهان‌هستی و همنوعان انسان است.

نقره‌کار که بر اساس نظر متفکران اسلامی تلاش دارد مبانی و محتوای معماری و شهرسازی اسلامی را شکل دهد؛ این مفاهیم را در پنج مورد خلاصه نموده است که قابل توجه است: خدا، انسان، طبیعت، تاریخ، جامعه (نقره‌کار ۱۳۸۷). تعبیرات پنج‌گانه او مجموعه‌ی جمع‌کننده همه ارزش‌هایی است که از طرف همه بزرگان و اسلام‌شناسان مثل آیت‌الله جوادی آملی، علامه جعفری، علامه مطهری و علامه اقبال لاهوری مطرح شده است.

بررسی مهم‌ترین اصول مطرح شده توسط نظریه‌پردازان از شهر اسلامی و تناظر آن‌ها با مفاهیم پایه اسلامی اندیشمندان مسلمان و غیرمسلمان در حوزه‌ی جغرافیایی، شهرسازی و معماری مطالعاتی در زمینه‌ی شناسایی اصول شهر اسلامی انجام داده‌اند که برای تنظیم اصول، برخی از آنها، از آیات و روایات و برخی دیگر از هویت تاریخی معماری و شهرسازی مسلمین، استفاده نموده‌اند. از جمله‌ی این اندیشمندان می‌توان به هشام مرتضی اشاره نمود ایشان با تکیه بر قرآن و سنت، برخی از اصول مهم شهر اسلامی را مورد تأکید قرار داده–اند؛ تصویری که از اسلام در مطالعه وی ظهور می‌کند؛ اسلام را شیوه‌ای برای زندگی به همراه آرمان‌ها و ایده‌آل‌های اجتماعی می‌داند (مرتضی ۱۳۸۷). نجم‌الدین بمات دیگر اندیشمندی است که شهر اسلامی را از لحاظ تفکر ایمانی و توحیدی آن بررسی و توصیف می‌نماید و به ذکر برخی از اصول مهم شهر اسلامی می–پردازد (بمات ۱۳۶۹). بسیم سلیم حکیم نویسنده‌ی کتاب شهرهای عربی اسلامی تلاش نموده است برخی از اصول معماری و شهرسازی از نقطه نظر اسلام را استخراج نماید (حکیم ۱۳۸۱). هشام جعیط نیز در کتاب کوفه پیدایش شهر اسلامی در شناساندن الگو و ریشه و روشن ساختن طرح اولیه شهر اسلامی تلاش نموده است (جعیط ۱۳۶۵). آموس راپاپورت (۱۳۶۶)، لئو ناردو بنه ولو (۱۳۶۹)، آیرا ام لاپیدوس (۱۳۶۷)، اکارت اهلرز (۱۳۷۳)، دتمان (۱۳۴۸)، ویرث (۱۳۷۹)، اهلرس (۱۳۷۰) و... از دیگر اندیشمندانی هستند که هر یک در مطالعات خود تلاش نموده‌اند فضای شهر اسلامی را با استفاده از اصول معماری و شهرسازی اسلامی توصیف نمایند و یا به تهیه الگوی شهر اسلامی مبادرت ورزند؛ همچون دتمان، ویرث، اهلرس جغرافی–

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

دانان آلمانی که اقدام به انتشار الگوی توصیفی از شهر خاورمیانه اسلامی کرده‌اند.

در ایران نیز، می‌توان به تعدادی از پژوهشگران اشاره نمود که سعی در ارائه و توصیف شهر اسلامی می‌باشند؛ از جمله آن‌ها می‌توان به حسین نصر اشاره نمود. وی مهم‌ترین اصول در معماری و شهرسازی دوران اسلامی را در قالب سه اصل عدالت–محوری، اصل سیر کثرت به وحدت و اصل از ظاهر به باطن می–داند. ایشان به ذکر اصولی می‌پردازد که در فضای شهری مسلمین می‌بایست مورد توجه قرار گیرد (نصر ۱۳۷۴). محمد نقی‌زاده معتقد است مناسب‌ترین تعریف شهر اسلامی را باید از متون اصیل اسلامی و به ویژه قرآن کریم استنتاج کرد. وی شناسایی ویژگی‌ها و صفات شهر اسلامی را از ضروریات اولیه دانسته است. به اعتقاد وی در هر شهر سه رکن وجود دارد: انسان، ارتباطات و کالبد که این انسان فرد مؤمن است؛ ارتباطات، اسلامی است و کالبد شهر، بر اساس مبانی اسلام شکل می‌گیرد (نقی‌زاده ۱۳۷۷؛ ۱۳۸۶؛ ۱۳۸۷). وی همچنین به توصیف و اهمیت برخی از اصول معماری و شهرسازی همچون نقش طبیعت در ایجاد محیط زندگی مسلمانان پرداخته است (همان ۱۳۷۹؛ ۱۳۸۳). از دیگر پژوهشگران ایرانی می‌توان به نقره‌کار (۱۳۸۷)، شکوئی (۱۳۶۹)، رضوانی (۱۳۶۷) و... اشاره نمود که هر یک در مطالعات خود سعی در توصیف شهر اسلامی می‌باشند.

با بررسی مطالعات، با توجه به حساسیت بیشتر اسلام‌شناسان، جغرافی‌دانان، شهرسازان و معماران بر چهار اصل مسجدمحوری، درون‌گرایی، محله‌محوری و طبیعت‌گرایی، می‌توان چهار اصل مطرح شده را به عنوان مهم‌ترین اصول شهرسازی ایرانی اسلامی عنوان نمود.

جدول ۱. اصول مطرح شده توسط نظریه‌پردازان از شهر اسلامی و تناظر آنها با مفاهیم پایه اسلامی (مأخذ: نگارندگان)

اصول شهر اسلامی	نظریه‌پردازان مطرح‌کننده	مفهوم کلی	زیر بنای مفهومی در اسلام
مسجدمحوری	گرابار ۱۳۹۰؛ کونئو ۱۳۸۴؛ اهلرز ۱۳۷۳؛ دتمان ۱۳۴۸؛ بنه‌ولو ۱۳۶۹؛ لاپیدوس ۱۳۴۶؛ ۱۳۴۸؛ راپاپورت ۱۳۶۶؛ مارشه ۱۳۰۰؛ ۱۳۳۶؛ الصیاد ۱۳۷۰؛ مرتضی۱۳۸۷؛ نقی‌زاده ۱۳۸۷؛ نقره‌کار ۱۳۸۷؛ فلامکی ۱۳۶۴؛مؤمنی ۱۳۶۵؛ نصر ۱۳۷۴؛ و...	تشخص مسجد در محله و شهر	رابطه انسان با خدا و خود و جامعه
درون‌گرایی	گرابار ۱۳۹۰؛ بنه‌ولو ۱۳۶۹؛ جعیط ۱۳۶۵؛ الصیاد ۱۳۷۰؛ مرتضی ۱۳۸۷؛ نقره‌کار ۱۳۸۷؛ نقی‌زاده ۱۳۸۷؛ پاکزاد ۱۳۶۵؛ افشارنادری ۱۳۷۴؛ پیرنیا ۱۳۷۴؛ نصر ۱۳۷۵؛ مؤمنی ۱۳۶۵؛ و...	عدم تظاهر بیرونی خانه‌ها و رعایت اصل سلسله‌مراتب و محرمیت در فضای شهری	رابطه انسان با خود و طبیعت
محله‌محوری	گرابار ۱۳۹۰؛ اهلرز ۱۳۷۳؛ دتمان ۱۳۴۸؛ ریمون ۱۳۷۳؛ بنه‌ولو ۱۳۶۹؛ لاپیدوس ۱۳۴۸؛۱۳۴۶؛ راپاپورت ۱۳۶۶؛ مارشه ۱۳۰۰؛ ۱۳۳۶؛ جعیط ۱۳۶۵؛ مرتضی ۱۳۸۷؛ نقره‌کار ۱۳۸۷؛ نقی‌زاده ۱۳۸۷؛ پاکزاد ۱۳۶۵؛فلامکی ۱۳۶۵؛ توسلی ۱۳۶۶؛ نصر ۱۳۷۴؛ مؤمنی ۱۳۶۵؛ و...	روابط گرم همسایگی	رابطه انسان با جامعه و طبیعت
طبیعت‌گرایی	جعیط ۱۳۶۵؛ مرتضی ۱۳۸۷؛ نقره‌کار ۱۳۸۷؛ نقی‌زاده ۱۳۸۷؛ ...نصر ۱۳۷۷؛ مؤمنی ۱۳۶۵؛ شکوئی ۱۳۶۹؛ رضوانی ۱۳۶۷ و	وجود گرم طبیعت در زندگی مردم	رابطه انسان با طبیعت و خدا و خود

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

مطابق جدول فوق می‌توان تناظر قابل توجهی بین چهار شاخص برتر شهر اسلامی با روابط پایه انسان‌شناسی اسلامی یافت. اگر چه مهم‌ترین مظهر زیربنای نظری ارتباط انسان با خدا در مسجدمحوری، ارتباط انسان با خود در درون‌گرایی، ارتباط انسان با جهان هستی در طبیعت‌گرایی و ارتباط انسان با همنوعان خود در محله‌محوری قابل بررسی است؛ اما مطابق جدول فوق می–توان در هر اصل ترکیبی از پاسخ به ارزش‌های گوناگون را مشاهده کرد به این ترتیب می‌توان مطمئن بود آنچه از سوی اندیشمندان و متفکرانی چون علامه جعفری و جوادی‌آملی مطرح شده بود می‌تواند محتوای لازم معماری و شهرسازی اسلامی باشد و از طریق چنین اصولی، زمینه‌سازی خوبی برای تحقق آنها رخ خواهد داد.

در ادامه به تفصیل هر کدام از اصول، ابعاد و معیارهای آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

اصل مسجدمحوری (ارتباط انسان با خدا)

ایمان به یگانگی خداوند، توحید است و این ایمان باید بر دل و زبان جاری گردد. از این رو در اسلام، نماز یکی از ارکان دین و والاترین نوع بندگی خداوند محسوب گردیده است. برای ادای نماز، نیاز به مکان خاصی است که شرایط لازم را داشته باشد و زمانی که این نماز، به جماعت برگزار گردد؛ ارزش و مقام آن والاتر می‌گردد. از این رو، پیامبر گرام، نخستین نمای ماندگار خود را، مکان عبادت خدا معرفی می‌نماید و تا به امروز این عنصر ماندگار، یعنی مسجد، که مکان ارتباط با خدای متعالی است در فرهنگ اسلامی و ساخت سکونتگاه‌های انسانی بعنوان بنای اصلی، ماندگار مانده است. و در بسیاری از شهرهای اسلامی علاوه بر نقش مذهبی ـ اجتماعی، نقش نشانه‌ی شهری را نیز بازی می‌کند.

تأسیس مسجد از مصادیق روشن باقیات صالحات است. پیامبر(ص) در این باره فرمود: «آنچه از کارها و نیکی‌های مؤمن پس از مرگش به او می‌رسد؛ دانشی است که آن را منتشر کرده و فرزند صالح و نیز مصحف قرآنی است که از خود بر جای گذاشته یا مسجدی است که ساخته است». و باز فرمود: «هفت چیز است که پس از مرگ، ثوابش برای بنده نوشته می‌شود که از جمله مسجدسازی است» (جوادی آملی ۱۳۹۱).

مرتضی مسجد را یکی از ارکان اصلی شهرهای اسلامی دانسته و آن را، محل برگزاری نماز که یکی از پنج رکن دین اسلام و والاترین نوع بندگی خداوند است؛ می‌داند و چنین می‌نویسد: «قرآن کریم صریحاً از مسجد به عنوان مکانی که انسان مسلمان در آن عبادت نموده و به وسیله‌ی نماز، ایمان به یگانگی خداوند را اظهار می‌دارد؛ نام می‌برد. خداوند متعال در آیه‌ی ۱۸ سوره جن می‌فرماید: «و مساجد مخصوص (پرسش ذات یکتای) خداست؛ پس نباید احدی غیر از او را پرسش کنید».

نقی‌زاده نیز مساجد را یکی از عناصر و اجزاء شهرهای مسلمانان و ایرانیان دانسته و این‌گونه می‌نویسد: «مساجد به دلیل جامعیّت، اهمیّت، تعدّد و جایگاه والایشان در شهرهای مسلمانان، از اصلی‌ترین عوامل هویت‌دهنده‌ی کالبدی همه‌ی مجتمع‌های زیستی مسلمانان اعم از شهر و روستا بوده‌اند؛ این هویّت‌بخشی، نه تنها در شکل و سیما که حتّی از نظر صوتی و سایر تمهیداتی چون چندعملکردی بودن و مرکزیت و مکان استقرار نیز اعمال می‌شد. این هویّت‌بخشی، نه تنها در مورد شهرهای مسلمانان که در مورد اجتماع مسلمانان و حضور تعدادی مسلمان در شهری که به شهری غیر اسلامی معروف بوده و اکثریّت ساکنین آن غیر مسلمان هستند نیز مصداق دارد و مشاهده‌ی «مسجد» به این حضور گواهی می‌دهد. مساجد اوّلین و شاخص‌ترین عناصر شهرهای مسلمانان بودند که نظر تازه‌واردین را به خود جلب می–کردند (نقی‌زاده ۱۳۸۷، ۱۶۱).

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

جدول ۲. ابعاد و معیارهای شاخص‌های تحقق اصل مسجدمحوری در شهر ایرانی اسلامی (مأخذ: نگارندگان)

اصل	مفهوم	بعد	معیار	شاخص
مسجد محوری	ارتباط انسان با خدا	کالبدی	هویّت‌بخشی	۱) وجود عوامل کالبدی نظیر گنبد، مناره، صحن
				۲) نوع تزئینات به کار رفته در نماهای بیرونی و درونی
			تقویت دسترسی به فضاهای شهری	۱) لزوم نزدیکی مسجد به منازل مسکونی در محلات و
				۲) تعبیهٔ دستیابی‌های متعدد برای آن
			ایجاد نشاط و سرزندگی	۱) عوامل کالبدی همچون صحن، حیاط و
				۲) استفاده از حوض آب، آب‌نما و فواره
			حفظ و ارتقای پایداری	۱) استفاده‌ی چندمنظوره از فضا برای عملکردهای متنوع (برای عبادت، گردهمایی، قرائت قرآن و...)
				۲) نزدیکی به منازل برای صرفه‌جویی زمان و هزینه
				۳) توزیع مناسب مسجد در محلات
				۴) مراعات سادگی در احداث مساجد
	ارتباط انسان با جامعه و ارتباط انسان با خود	اجتماعی و فرهنگی	تقویت انسجام اجتماعی	۱) تنوع عملکردها
				۲) تعدد استفاده‌کنندگان
				۳) تعاملات اجتماعی بین افراد در فضای مسجد
			مشارکت‌های مردمی	۱) اشتراک مساعی آحاد مردم در انجام فعالیت‌های مساجد (حضور در آیین‌های مذهبی و اجتماعی، کمک مالی، انجام قسمتی از امور مسجد)
			تقویت امنیّت اجتماعی	۱) شرکت ساکنین محلّه در آیین‌های عبادی و مذهبی مساجد
				۲) احساس امنیت و آرامش به دلیل نزدیکی به مسجد

در تفکّر اسلامی به دلیل زیربنا بودن اصل توحید، مسجد، نقش کلیدی را بازی نموده و می‌توان آن را مهم‌ترین بنای عمومی تلقّی نمود که در ساخت شهرهای اسلامی از بدو پیدایش تا به امروز با تغییرات اندکی به حیات خود ادامه داده است. این بنا با کارکردهای خود، سلسله‌مراتبی از مساجد جامع تا نمازخانه را در شهرهای اسلامی شکل داده و زمانی که واژه‌ی شهر اسلامی آورده می‌شود تداعی مسجد در مرکز آن و در قلب محلّات را با خود به همراه دارد. در این پژوهش، مسجد، که به عنوان پایگاه ارتباط با خدا و خلق و مرکز رسیدگی به امور دنیا و آخرت مردم است؛ به عنوان یکی از مهم‌ترین اصول شهر ایرانی–اسلامی، مدّ نظر قرار می‌گیرد. در جهت سنجش شهر ایرانی اسلامی از منظر اصل مسجدمحوری نیز، معیار و زیرمعیارهایی در نظر گرفته شد که در قالب جدول شماره ۲ ارائه می‌گردد.

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

اصل درون‌گرایی (ارتباط انسان با خود)

یکی از اصولی که در شکل‌گیری محرمیت آشکارا تأثیرگذار بوده است؛ مسأله‌ی درون‌گرایی است. شاید بتوان درون‌گرایی را بارزترین مشخصه رعایت سلسله‌مراتب دانست و یا آن را ثمره‌ی محرمیت قلمداد کرد و به زعم بسیاری جزء مهم‌ترین شاخصه های همه شهر های اسلامی است (سیفیان و محمودی ۱۳۸۶، ۹-).

مراد از محرمیت در فضای معماری و شهرسازی، کالبد دادن به فضا به گونه‌ای است که دارای حریم از دو جنبه کالبدی و معنایی باشد. حریم داشتن در حوزه کالبد فضایی بیشتر متمرکز بر اصولی است که امنیت فضا را شکل خواهند داد و در حیطه معنایی ویژگی‌هایی است که حرمت و ارزش را برای فضای معماری به ارمغان آورد؛ به گونه‌ای که فرد در آن به آرامش برسد. در این زمینه و برای روشن‌تر شدن موضوع می‌توان به آیه ۸۰ از سوره مبارکه نخل اشاره کرد؛ در جایی که خداوند می‌فرماید: «... وجعل لکم من بیوتکم سکنا: خداوند از خانه‌هایتان جایی را برای آرامش شما قرار داد و از پوست چارپایان، خیمه‌هایی برای شما مقرر کرد تا در موقع استقرار و کوچ، سبک و قابل انتقال باشد و از پشم و کرک و موی آن‌ها اثاث زندگی و مایه‌ی تجارت قرار داد تا در حیات دنیوی از آن استفاده کنید» (مکارم شیرازی ۱۳۶۱).

اشاره‌ی آیه فوق به این مطلب که بخشی از خانه را محل آرامش معرفی کرده است؛ تأکید بر شکل‌گیری فضا و قلمروهای محرم در کالبد یک خانه‌ی مسکونی است که این مطلب با توجه به شرایط عملکردی سایر ابنیه نیز قابل تعمیم است. در هر فضا و کالبدی که انسان سکونت گزیند؛ خواه ناخواه نیازمند شکل‌گیری عرصه‌های محرم، مصون، امن و آرام است.

اصل سلسله‌مراتب نیز، یکی از اصول حاکم بر هستی است که بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری محرمیت در کالبد معماری و شهرسازی سنتی ایران دارا می‌باشد. سلسله‌مراتب یکی از اصول حاکم بر مجموعه‌ها و اجزاء پدیده‌هایی است که یا به طور طبیعی در جهان هستی به عنوان یک کل وجود دارند و یا توسط انسان طراحی و ایجاد می‌شوند و با توجه به آنکه اصولاً هستی موجودات در کائنات تابع سلسله‌مراتبی متقن و تعریف شده است؛ لذا نقش غیر قابل انکار آن در تعریف اجزاء کل یک مجموعه و هویت‌بخشی به آن‌ها قابل ذکر است. در جهانبینی اسلامی و به خصوص در عرفان اسلامی طی مدارج و منازل گوناگون در یک سلسله‌مراتب خاص شناخته می‌گردد و هر منزل و هر فضا و هر حریمی با ویژگی‌های خاص خود به عده‌ای خاص تعلق دارد که تا تحصیل شایستگی‌ها و بایستگی‌های لازم امکان وصول به آن و همچنین عبور از آن برای رسیدن به منزل بالاتر میسر نیست (نقی‌زاده ۱۳۷۹).

هشام مرتضی اصل مصونیت حریم خصوصی هر فرد را، از مهم‌ترین اصول اسلامی می‌داند و آیات زیادی را سند برای آن آورده است. به عنوان مثال در آیات ۲۷ و ۲۸ سوره نور می‌فرماید: «ای اهل ایمان به خانه‌هایی که خانه‌ی شما نیستند داخل مشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام گویید و اگر به شما گفته شد برگردید که آن برای شما سزاوارتر است و خدا به آنچه انجام می‌دهید داناست۱». سنّت پیامبر نیز بر اهمّیّت حریم خصوصی خانه تأکید می‌کند. پیامبر اکرم(ص) می‌فرمایند: «برای ورود به خانه بایستی سه مرتبه اجازه بگیرید. اگر به شما اجازه‌ی ورود به خانه را دادند پس وارد شوید؛ در غیر این صورت بازگردید» (مرتضی ۱۳۸۷، ۱۳۶-۱۳۵).

نقره‌کار و همکارانشان نیز در یک بررسی محققانه در بررسی بیش از بیست نظریه‌پرداز ایرانی و غربی مدعی است بیشتر کسانی که به بررسی معماری اسلامی و معماری ایرانی (پیش و پس از اسلام) پرداخته‌اند؛ بر توجّه خاص در این معماری، به اصل درونگرایی تأکید کرده‌اند که البتّه علل و انگیزه‌های متفاوتی را برای آن برشمرده‌اند. این انگیزه‌ها را میتوان در دو دسته‌ی متفاوت بررسی کرد: انگیزه‌ها و علّت‌های مادّی و درون-گرایی به عنوان نوعی تفکّر و جهان‌بینی.

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

جدول ۳. ابعاد و معیارهای شاخص‌های تحقق اصل درون‌گرایی در شهر ایرانی اسلامی (مأخذ: نگارندگان)

اصل	مفهوم	معیار	گویه
درونگرایی	ارتباط انسان با خود ارتباط انسان با طبیعت	محرمیّت و اشراف	۱) دیده نشدن فضای داخلی خانه به محض باز شدن درب خانه
			۲) رعایت حریم و فاصله‌ی مطلوب بین ورودی خانه‌ها
			۳) اشراف نداشتن درب‌های ورودی خانه‌ها نسبت به فضای درونی خانه همسایگان
			۴) اشراف نداشتن پنجره‌های نصب شده به حیاط و داخل خانه‌ها
			۵) عدم مزاحمت‌های بصری همسایگان به هنگام بهره‌مندی از آفتاب و باد
			۶) بهرهبرداری نیمه‌خصوصی از بالکن خانه‌ها بدون مزاحمت و اشراف
			۷) رعایت محرمیت با استفاده از عناصری چون گذرهای سرپوشیده و...
		سلسله‌مراتب	۱) تفکیک شدن فضاهای عمومی، نیمه‌عمومی، نیمه‌خصوصی و خصوصی از هم در محلات شهر

در جمع‌بندی مباحث فوق، همان‌گونه که در آیات متعدّدی، از جمله آیات ۲۷، ۲۸، ۳۱ و ۶۱ سوره مبارکه نور، آیه ۲۳ از سوره مبارکه نساء و هم‌چنین آیه ۸۰ سوره مبارکه نحل، به مسأله‌ی محرمیّت و حفظ حریم خصوصی اشاره گردیده است و از سوی دیگر احادیث فراوان از پیامبر اسلام و ائمّهٔ معصومین (ع) نقل شده که به ریزترین نکات حتّی در مورد چگونگی در زدن، چگونگی اجازه گرفتن و نحوه‌ی داخل شدن در آن‌ها اشاره شده است؛ و با توجّه به دیدگاه نظریه‌پردازان و پژوهشگران، می‌توان اصل درون‌گرایی را یکی از اصول نشأت گرفته از جهان‌بینی اسلام دانست و به عنوان یکی از مهم‌ترین اصول شهرسازی ایرانی–اسلامی در نظر گرفت. در جهت سنجش شهر ایرانی اسلامی از منظر شاخص درون‌گرایی، معیار و زیرمعیارهایی در نظر گرفته شد که در قالب جدول شماره ۳ ارائه گردید.

اصل محله‌محوری (ارتباط انسان با جامعه)

اساس جامعه‌ی مسلمانان اعتقاد یا ایمانی می‌باشد که بنیانش بر توحید قرار گرفته است. این جامعه نتیجه‌ی یک انتخاب آگاهانه و حاصل یک پیمان است که بین بشر و خالق منعقد می‌گردد. اسلام سنّتی است که جهت‌یابی آن به سوی جامعه بوده و با تعبیر مفهوم امّت که همان جامعه‌ی مسلمان است یافت می‌شود. این جامعه‌ی واحد در سراسر قرآن از جمله آیه ۱۰۴ سوره آل–عمران مورد تأکید قرار گرفته است. مسلمانان بدون در نظر گرفتن تفاوت‌های قومی و نژادی و اجتماعی و... یک امّت را تشکیل می‌دهند. اسلام تعهد به تشکیل امّت، که لازمه‌ی آن استحکام واحدهای اصلی اجتماعی (یعنی خانواده، اهل محل و اصل همسایگی) می‌باشد را تقویت می‌کند.

از معماران اسلامی همچون نقره‌کار محلّه را یکی از

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

ارکان هویّت اسلامی دانسته و به ذکر برخی ویژگی‌های محلّه‌ی مطلوب در احادیث می‌پردازد: ۱) توصیه به زندگی اجتماعی و در شهرهای بزرگ به دلیل برخورداری بیشتر از دین و دانش. ۲) توصیه‌ی اکید به خوش‌رفتاری و همنشینی با همسایگان و برادران دینی و خلقی با توجّه به اینکه تا حدود چهل خانه از هر محور همسایه تلقی شده است؛ همبستگی عملی در واحد همسایگی. ۳) توصیه به تعظیم شعائر اسلامی و ساختمان مسجد و شرکت در جماعت مسلمین. ۴) توصیه به برآوردن حاجات و نیازمندی‌های اجتماعی، ایجاد مجموعه فضاهای مورد نیاز عمومی، توصیه به وقف. ۵) توصیه به تعلیم و تعلّم، دین و دانش و صنعت و هنر و مراجعه به متخصّص عالم و مجتهد. ۶) ارزش‌گذاری فضاهای یک محلّه «بهترین محل برای نشستن، مساجد و بدترین آن، بازارها و راه–هاست» یا محبوب‌ترین فضاها در نزد خداوند مساجد و بدترین جاها بازارهاست. ۷) پرهیز از مزاحمت سواره بر پیاده و قوی بر ضعیف. ۸) پرهیز از هر نوع مزاحمت متقابل فضاهای عمومی و خصوصی، حتی مزاحمت منار مساجد برای خانه‌ها. ۹) توصیه به رعایت تقوا بین زنان و مردان در فضاهای عمومی (نقره‌کار ۱۳۸۷، ۵۳۲–۵۳۱) و...

مرتضی شهرساز اسلامی، محلّه‌محوری را در قالب اصل همسایگی مطرح نموده و چنین بیان می‌کند که مسلمانان ملزم به تلاش فراوان در جهت تقویّت روابط همسایگی و حفظ حقوق همسایگان هستند؛ همانگونه که در قرآن و سنّت آمده است. در سطح خانواده، پیوندهای مستحکم بین اعضای خانواده به دلیل کارکرد حیاتی آن در جامعه‌ی اسلامی، بسیار مهم می‌باشد. هر گونه اقدامی در جهت تضعیف این روابط ممنوع و حرام است. خانواده‌ی گسترده، یکی از اشکالی است در جهت حفظ و صیانت پیوندهای خانوادگی و نیز یکپارچگی اجتماع آن را ترغیب می–نماید. در سطح فرد، اسلام خواستار ایجاد رابطه‌ای دوستانه بین فرد مسلمان و دوستان مسلمان وی و نیز تواضع در شیوه‌ی زندگی و رفتار و میانه‌روی در هزینه است» (مرتضی ۱۳۸۷، ۷۵).

جدول ۴. ابعاد و معیارهای شاخص‌های تحقق اصل محله‌محوری در شهر ایرانی اسلامی (مأخذ: نگارندگان)
(لازم به ذکر است در این پژوهش، برخی معیارهای به کار گرفته شده در اصل محله‌محوری، مختص شهر ایرانی و اسلامی نیستند و ممکن است به عنوان معیارهای مشترک با سایر شهرها مورد توجه قرار گیرند.)

اصل	مفهوم	بعد	معیار	گویه
محله محوری	ارتباط انسان با جامعه	کالبدی	خوانایی	۱) وجود نشانه‌های شاخص
				۲) پیدا کردن نشانه
				۳) شناخته شدن مرز محله توسط ساکنین
	ارتباط انسان با طبیعت		دسترسی و شبکه راه‌ها	۱) گسترش مسیرهای پیاده
				۲) قرارگیری اغلب کاربری‌ها در فاصله‌ی پیاده قابل دسترس و نزدیک از خانه و محل کار
				۳) وجود کاربری‌های مورد نیاز در مقیاس محله برای ساکنین
				۴) قرارگیری فضاهای شهری از قبیل مساجد، حسینیه‌ها در کنار فضاهای مسکونی

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

				۵) تباین فضایی با پهن و باریک شدن فضا، سرباز و بسته بودن آن و تغییر مقیاس
				۶) دارا بودن مرکز محله و قرارگیری آن در مسیر تقاطع دو یا چند گذر اصلی
				۷) تناسب عرض معابر با سلسله‌مراتب شبکه ارتباطی و ایجاد پیوند
		اجتماعی و فرهنگی	نشاط و سرزندگی	۱) وجود مراکز خرید و گذران اوقات فراغت
				۲) وجود فضا برای براگزاری مراسم‌ها
				۳) وجود مکان‌های فرهنگی و ورزشی
			امنیت و ایمنی	۱) امنیت در ساعات پایانی شب
				۲) اعتماد به اهالی محل
				۳) نبود هرج و مرج در محل
			حس تعلق مکانی	۱) عدم ترک محله
				۲) همکاری در جهت رفع مشکلات محله
				۳) مراودات اجتماعی با همسایگان و اهل محل
				۴) وجود فضاهایی در جهت ارتباط اجتماعی و تماس‌های مردم با یکدیگر
		زیست-محیطی	فضای سبز محلّه‌ای	۱) دسترسی آسان به پارک و فضای سبز در محل
				۲) تجهیزات مناسب پارک‌های محل
				۳) کافی بودن تعداد پارک و فضای سبز در محل
			آلودگی‌های صوتی و هوا	۱)میزان سروصدا و آلودگی هوا (عبور و مرور ماشین‌های سنگین و سواری و...)
				۲) احساس آرامش در محلّه

بنابراین، شهرهای ایرانی-اسلامی با تأکید بر همبستگی و انسجام اجتماعی در قالب روابط همسایگی مطرح گردیده و بایستی این انسجام اجتماعی در قالب مرز و محدوده‌ی معین با شاخص‌های کالبدی خود را در شهر نمایان سازد. از این‌رو از شکل‌گیری شهر در ایران اسلامی، محلّه به عنوان یکی از عناصر اصلی شهر مطرح بوده و محلّه‌محوری به عنوان اصل تأثیرگذار در شهر ایرانی-اسلامی که در هویّت‌یابی آن مؤثّر است؛ مطرح می-گردد. در جهت سنجش شهر ایرانی اسلامی از منظر اصل محله-محوری، معیار و زیرمعیارهایی در نظر گرفته شد که در قالب جدول شماره ۴ ارائه گردید.

اصل طبیعت‌گرایی (ارتباط انسان با جهان‌هستی)

تفکّر درباره‌ی طبیعت، اجزاء و عناصر آن، قوانین و نظام حاکم بر جهان‌هستی و همچنین غور در هماهنگی و تعادل

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

موجود در کاینات به عنوان تجلّی علم و قدرت الهی یکی از مقولات بسیار مهمّی است که متون اسلامی، به عنوان یکی از ابزارهای شناخت، مؤکّداً انسان را به آن ترغیب و توصیه می‌نماید و قرآن تمام عالم طبیعت را یکسره آیه و نشانه برای شناخت ماورای طبیعت می‌خواند. از این رو است که می‌توان گفت تعالیم اسلامی مسلمین را به این نکته بنیادین یادآور می‌گردد که تماس با طبیعت و تفکّر و مداقه در آن احساس تذکّر را در انسان به وجود آورده و مطمئناً او را به سوی شناختی بهتر و آگاهانه‌تر نسبت به اصول اساسی اسلام، همچون توحید رهنمون خواهد کرد (امین–زاده ۱۳۷۹، ۵۵–۵۴).

شایسته است مسلمانان نسبت به کاشتن و حفظ درخت کوتاهی نکنند؛ زیرا درختان در سالم‌سازی و پاکیزگی هوا تأثیر ویژه دارند. اهتمام اسلام به درختکاری و افشاندن دانه یا کاشتن شاخه‌ی ثمربخش، کاملاً در متون دینی مشاهده می‌شود؛ به گونه‌ای که گاهی کاشتن درخت، در ردیف بهترین و مقدّس‌ترین کارهای خیر قرار می‌گیرد؛ چنان‌که از رسول اکرم (ص) در ضمن حدیثی آمده است که درختکاری را در کنار تعلیم دانش، ساختن مسجد، به ارث گذاشتن قرآن یا کتاب علمی سودمند دیگر و... قرار داده است که اهتمام آن حضرت به درختکاری را می‌رساند. در اسلام، هم نگهداری درخت و آبیاری آن دستور رسیده و هم از قطع آن نهی شده است» (جوادی‌آملی ۱۳۹۱، ۷۰۹).

مرتضی با استفاده از منابع اصلی شریعت (قرآن و سنت)، طبیعت‌گرایی را به عنوان یکی از اصول مهم شهر اسلامی دانسته و مسئولیت انسان را در قبال محیط طبیعی در قالب دو اصل بیان می‌نماید: اصل بهره‌برداری از منابع طبیعی و حفاظت از تعادل طبیعی (مرتضی ۱۳۸۷، ۷۹، ۱۷۱).

نقی‌زاده به اهمیّت طبیعت در تعالیم اسلامی اشاره نموده و چنین مطرح می‌کند: «طبیعت در تعالیم اسلامی به عنوان یکی از ابزارهای شناخت مطرح شده است و متفکّرین اسلامی نیز بر این امر تأکید نموده‌اند. بسیاری از آیات قرآن کریم بیانگر توجّه به طبیعت به عنوان آیات (نشانه علم و قدرت) الهی و ابزار شناخت هستند. علاوه بر قرآن کریم، روایات رسیده از معصومین(ع) نیز بر این امر تأکید دارند که یکی از معروف‌ترین آن‌ها «توحید مفضّل» از امام جعفر صادق(ع) می‌باشد. همه‌ی اینها لزوم ارتباطی نزدیک و مداوم بین انسان و طبیعت را ضروری می‌نماید تا امکان بهره‌گیری از این آیات الهی و تفکّر در آن‌ها و همچنین بهره‌گیری از اصول و قوانین حاکم بر آن‌ها در جهت ایجاد محیط مناسب زندگی انسان فراهم آید». همچنین نور، هوا، آب، گیاهان و مناظر طبیعی را از جمله عناصر طبیعی دانسته که می‌توانند بر تعریف فضای شهر اثر گذاشته و در نتیجه در ارتقای زیبایی محیط شهری ایفای نقش نمایند (نقی‌زاده ۱۳۸۳، ۱۷).

جدول۶. ابعاد و معیارهای شاخص‌های تحقق اصل طبیعت‌گرایی در شهر ایرانی اسلامی (مأخذ: نگارندگان)

اصل	مفهوم	ابعاد	معیار	گویه
طبیعت‌گرایی	ارتباط انسان با خدا	بهره‌مندی از طبیعت	آب	وجود حوض آب یا استخر در خانه
				وجود آبنما یا فوّاره در فضای عمومی شهر
	ارتباط انسان با جهان هستی		نور	بهره‌مندی کافی اتاق‌های خانه از نور و روشنایی
			گیاهان	وجود باغچه برای پرورش گیاه درر حیاط منازل
				احاطه شدن شهرها با باغات و مزارع تا حد امکان
				وجود پارک و فضاهای باز طبیعی در نزدیکی محلّه
			هوا	بهره‌مندی از تهویه‌ی طبیعی در منزل مسکونی

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

			مناظر طبیعی	دید به چشم‌اندازهای طبیعی (کوه، درختان و...)
		حفاظت از تعادل طبیعت	آب	دید به چشم‌اندازهای طبیعی (کوه، درختان و...)
			هوا و صوت	عدم آلودگی هوا و صوت (عبور و مرور ماشین‌های سنگین و سواری و...)
			مناظر طبیعی	عدم مزاحمت ساختمان‌ها و یا معابر شهری نسبت به مناظر طبیعی

با توجّه به مباحث مطرح شده در فوق، تفکّر اسلامی، طبیعت و عناصر طبیعی را به عنوان آیات الهی مطرح می‌نماید. از تبعات این اصل آن است که هر عنصر طبیعی یادآور و نشانه و نماد موضوعات و مفاهیم و ارزش‌های معنوی و روحانی‌ای است که در رأس آن‌ها توجّه به قدرت و علم الهی مطرح است. بنابراین از آن‌جا که تماس با طبیعت و تفکّر و مداقه در آن احساس تذکّر را در انسان به وجود می‌آورد و مطمئناً او را به سوی شناختی بهتر و آگاهانه‌تر نسبت به اصول اساسی اسلام همچون توحید رهنمون می‌کند؛ می‌توان اصل طبیعت‌گرایی را به عنوان یکی از مهم‌ترین اصول شهرسازی ایرانی–اسلامی معرفی کرد. در جهت سنجش شهر ایرانی اسلامی از منظر اصل طبیعت‌گرایی، معیار و زیرمعیارهایی در نظر گرفته شد که در قالب جدول شماره ۶ ارائه گردیده است.

نتیجه‌گیری

در راستای نائل شدن به آرمانشهر ایرانی اسلامی بایستی به دو عنصر اصلی و جزء لاینفک این مجموعه کلان توجه بسیار شود تا به عینیت برسد: ۱. برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای؛ ۲. معماران. در راستای چنین هدف بزرگی بایستی بر شاخصه‌های هویتی شهرها اهمیت ویژه داده شود. رعایت الگوهای شهرسازی و معماری که منجر به حفظ حریم شهری عناصر فرهنگی و شاخصگی همراه با دسترسی مناسب عمومی آن‌ها شود در اولویت قرار دارد. به منظور متجلّی ساختن ارزش‌های اسلامی در کالبد شهر مسلمانان، شناسایی ارزش‌هایی که می‌توانند و باید با تظاهر در مجتمعی اسلامی هویّت اسلامی آن را نمایش دهند و تضمین کنند؛ ضرورت تام دارد. این ارزش‌ها که یا مستقیماً برآمده از تعالیم اسلامی هستند یا از فرهنگ ایرانی برآمده‌اند و به دلیل عدم تقابل و ضدیّتشان با تعالیم اسلامی به مرور به عنوان ارزشی در فرهنگ اسلامی و ایرانی شناخته شده‌اند. این پژوهش، با هدف معرفی برخی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین اصول شهرسازی ایرانی اسلامی، در ابتدا با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای، دیدگاه‌های افراد مختلفی از جمله اسلام‌شناسان، جغرافی‌دانان، شهرسازان و معماران در سطح جهان و ایران مورد مطالعه قرار گرفت؛ و چهار اصل مسجدمحوری، درون‌گرایی، محله‌محوری و طبیعت‌گرایی به عنوان مهم‌ترین و اساسی‌ترین اصول شهرسازی ایرانی– اسلامی در مطالعات اولیه در میان صاحب‌نظران دارای اولویت دیده شد. در نهایت، جهت تدقیق مفهومی و تشریح راهکارهای تحقق بخش هر یک از اصول، از تکنیک دلفی جهت پالایش مؤلفه‌های هر یک از اصول استفاده و در قالب جدول ارائه نمودیم تا با استفاده از آن به طراحی و سنجش شهرها با هویت ایرانی اسلامی پرداخته شود. این مطالعه در چارچوب کاری خود شهر ایرانی– اسلامی را در قالب شاخص‌های مشترک در شهرهای اسلامی جهت پالایش مؤلفه‌های هر یک از شاخصه‌ها مورد مطالعه قرار داده است. شاخص‌های اساسی در همه‌ی شهرهایی که اکثریّت آن را مسلمانان تشکیل می‌دهند؛ می‌تواند مبنا قرار گیرد. از این رو، در چارچوب این مطالعه به تفکیک شهر ایرانی و اسلامی و تعاریف و مفاهیم آن پرداخته نشده است.

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

پی‌نوشت

۱. یا اَیُّهَا الّذینَ امَنُوا لا تَدخُلوا بُیُوتاً غَیرَ بُیُتکُم حَتّی تَستَانسُوا وَ تُسَلِّمُوا عَلی اَهلِها ذلکُم خَیرٌ لَکُم لَعَلَّکُم تَذَکَّرُون (۲۷) فَاِن لَم تَجِدُوا فیها اَحَداً فَلا تَدخُلُوها حَتّی یؤذَنَ لَکُم وَ اِن قیلَ لَکُم ارجِعوا فَارجِعوا هُوَ اَزکی لَکُم وش الله بِما تَعلَمُونَ عَلیمٌ (۲۸).

فهرست منابع

۱. اشرف، احمد. ۱۳۵۳. ویژگی‌های تاریخ شهرنشینی در ایران، دوره اسلامی. *نامه علوم اجتماعی* (۴): ۷-۴۹.

۲. افشارنادری، کامران. ۱۳۷۴. نقد. *آبادی* (۱۷): ۴۶-۵۶.

۳. اقبال‌لاهوری، محمد. ۱۳۴۹. *احیای فکر دینی در اسلام*. ترجمه‌ی احمد آرام. تهران: نشر دفتر مطالعات فرهنگ دینی.

۴. امین زاده، بهناز. ۱۳۷۹. حکمت تماس با طبیعت در شهرهای مسلمین. *صفه* (۳۱): ۴۰-۵۳.

۵. امین زاده، بهناز، و محمد نقی‌زاده. ۱۳۸۱. آرمانشهر اسلام: شهر عدالت. *صفه* (۳۵): ۲۱-۳۱.

۶. اهلرز، اکارت. ۱۳۷۳. شهر شرق اسلامی- مدل و واقعیت. ترجمه و ویرایش محمدحسین ضیاء توانا و مصطفی مؤمنی. *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی* (۱): ۶۵-۲۷.

۷. بمات، نجم‌الدین. ۱۳۶۹. *شهر اسلامی*. ترجمه‌ی محمدحسین حلیمی و منیژه اسلامبولچی. تهران: سازمان چاپ و انتشارت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۸. بنه ولو، لئوناردو. ۱۳۶۹. *تاریخ شهر- شهرهای اسلامی و اروپایی در قرون وسطی*. ترجمه‌ی پروانه موحد. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

۹. پاکزاد، جهانشاه. ۱۳۶۵. اصول بافت شهرهای سنتی ایران. *فصلنامه تازه‌های ترافیک* (۲۱): ۳۰-۳۶.

۱۰. پیرنیا، محمدکریم. ۱۳۷۴. معماری ایرانی. *آبادی* (۱۹): ۴۵-۴۰.

۱۱. توسّلی، محمود. ۱۳۶۶. *حسینیه‌ها، تکایا، مصلی‌ها، در معماری ایران دوره‌ی اسلامی*. به کوشش محمدیوسف کیانی. تهران: جهاد دانشگاهی.

۱۲. جعفری، محمدتقی. ۱۳۷۸. *ثبات و دوام در سنت پیامبر*. گردآوری و تنظیم محمدرضا جوادی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۱۳. جعیط، هشام. ۱۳۷۲. *کوفه: پیدایش شهر اسلامی*. مترجم ابوالحسن سروقد مقدم. مشهد: آستان قدس رضوی- بنیاد پژوهش-های اسلامی.

۱۴. جوادی‌آملی، عبدالله. ۱۳۸۰. مجموعه *آثار آیت‌الله جوادی آملی*. قم: لوح فشرده‌ی اسراء.

۱۵. جوادی‌آملی، عبدالله. ۱۳۹۱. *مفاتیح الحیاه*. تهران: انتشارات اسراء.

۱۶. حکیم، بسیم سلیم. ۱۳۸۱. *شهرهای عربی اسلامی- اصول ساختمانی و شهرسازی*. ترجمه‌ی محمدحسین ملک احمدی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۱۷. راپاپورت، آموس. ۱۳۶۶. *منشاء فرهنگی مجتمع‌های زیستی*. ترجمه‌ی راضیه رضازاده. تهران: دانشگاه علم و صنعت.

۱۸. رحیمی، حسین. ۱۳۸۴. در جستجوی شهر اسلامی پایدار. *پیک نور* (۲): ۹۸-۹۰.

۱۹. ریمون، آندره. ۱۳۷۰. *شهرهای بزرگ عربی اسلامی*. ترجمه‌ی حسین سلطان‌زاده. تهران: آگاه.

۲۰. سعیدی رضوانی، عباس. ۱۳۶۷. بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیایی. *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی* (۱): ۴۴-۵.

۲۱. سیفیان، محمدکاظم. ۱۳۷۸. قالب و محتوا در معماری اسلامی. *هنرهای زیبا* (۱): ۵۸- ۶۱.

۲۲. شکوئی، حسین. ۱۳۶۹. *جغرافیای اجتماعی شهرها*. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.

۲۳. شماعی، علی. ۱۳۸۹. نقش الگوهای شهرسازی سنتی در شهرسازی مدرن شهر یزد. *فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی* (۱): ۱-۱۶.

۲۴. فلامکی، محمدمنصور. ۱۳۶۴. *باززنده‌سازی بناها و شهرهای تاریخی*. تهران: دانشگاه تهران.

۲۵. قاسمی، اکرم. ۱۳۹۱. *ارزیابی شهر جدید هشتگرد بر مبنای شاخصه های شهرسازی ایرانی اسلامی*، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

۲۶. قلعه باباخانی، علی، و ملیحه سامه.۱۳۹۰. مطالعه تطبیقی مفهوم شهر اسلامی در اصفهان در دوره سلجوقی و صفوی. *فصلنامه آبادی* (۳۵): ۳۴-۲۶.

۲۷. کریمان، حسین. ۱۳۵۴. *ری باستان*، جلد دوم. تهران: انتشارات دانشگاه ملی ایران.

۲۸. کریمان، حسین. ۱۳۵۶. *قصران*. تهران: انتشارات انجمن آثار ملی تهران.

۲۹. کریمان، حسین. ۱۳۶۶. *ری؛ شهرهای ایرانی*. به کوشش محمد یوسف کیانی. تهران: جهاد دانشگاهی.

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

۳۰. کونئو، پائولو. ۱۳۸۴. *تاریخ شهرسازی جهان اسلام*. ترجمه‌ی سعید تیزقلم زنوزی. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی- سازمان عمران و بهسازی شهری.
۳۱. گرابار، الگ. ۱۳۹۰. *شهر در جهان اسلام*. ترجمه مهرداد وحدتی دانشمند. تهران: بصیرت.
۳۲. مؤمنی، مصطفی. ۱۳۶۵. ردیابی فرهنگ وحی در ساختارشناسی فرهنگی، اقتصادی و کالبدی دوره آغازین شهر دولت آباد ملایر. *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی* (۲): ۱۱- ۵۹.
۳۳. مرتضی، هشام. ۱۳۸۷. *اصول سنّتی ساخت و ساز در اسلام*. ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی. تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
۳۴. مرصوص، نفیسه. ۱۳۸۲. قم شهر اسلامی. *فصلنامه پیک نور* (۱): ۷۱- ۷۵.
۳۵. مطهری، مرتضی. ۱۳۷۰. *انسان کامل*. تهران: نشر صدرا.
۳۶. مطهری، مرتضی. ۱۳۷۸. *مجموعه‌ی آثار*، مجلات گوناگون. تهران: نشر صدرا.
۳۷. مکارم‌شیرازی، ناصر. ۱۳۶۱. *تفسیر نمونه*، جلد سوم و چهارم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۸. منصوری، سید امیر. ۱۳۸۶. دو دوره سازمان فضایی در شهر ایرانی، قبل و بعد از اسلام با استعانت از شواهد تحولات شهر کرمان. *مجله باغ نظر* (۷): ۴۹- ۶۰.
۳۹. نصر، سیدحسین. ۱۳۷۴. هنر و معنویت اسلامی. ترجمه‌ی محمد سعید حنایی کاشانی. هنر (۲۸): ۴۵-۵۲.
۴۰. نصر، سیدحسین. ۱۳۷۵. *هنر و معنویت اسلامی*. ترجمه‌ی رحیم قاسمیان. تهران: دفتر مطالعات دینی هنر.
۴۱. نصر، سیدحسین. ۱۳۷۷. *نظر متفکران اسلامی درباره‌ی طبیعت*. تهران: خوارزمی.
۴۲. نقره‌کار، عبدالحمید. ۱۳۸۷. *درآمدی بر هویّت اسلامی در معماری و شهرسازی*. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی- دفتر معماری و طراحی شهری- شرکت طرح و نشر پیام سیما.
۴۳. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۷۷. صفات شهر اسلامی در متون اسلامی. *فصلنامه هنرهای زیبا* (۴ و ۵): ۴۷- ۶۱.
۴۴. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۷۹. الهام از طبیعت در ایجاد محیط زندگی اسلامی. *نامه فرهنگستان علوم* (۱۶): ۷۹ -۱۰۷.
۴۵. نقی‌زاده، محمد.۱۳۸۳. نقش طبیعت در ارتقای زیبایی سیما و منظر شهری. *پیام سبز* (۳۰): ۱۶- ۲۳.
۴۶. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۸۶. *ادراک زیبایی و هویت شهر (در پرتو تفکر اسلامی)*. اصفهان: معاونت شهرسازی و معماری شهرداری اصفهان.
۴۷. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۸۷. *شهر و معماری اسلامی، تجلّیات و عینیّات*. تهران: مانی.

References

1. Afsharnaderi, Kamran. 1996. Criticize. *Abadi* (17): 46-56.
2. Alsayyad, Nezar. 1991. *Cites and Caliphs, on the Genesis of Arab Muslim Urbanism*. Greenwood press.
3. Aminzadeh, Behnaz. 2001. The Philosophy of the Contact with Nature in Muslims' Cities. *Soffeh* (31): 40- 53.
4. Aminzadeh, Behnaz, and Mohammad Taghizade. 2003. Islamic Utopia: City of Justice. *Soffeh* (35): 21-31.
5. Ashraf, Ahmad. 1974. Features of the Urbanization History in Iran, Islamic period. *Nameh-ye Olum-e Ejtemai* (4): 7- 49.
6. Bene, Leonardo. 1990. *History of the City - Islamic and European Cities in the Middle Ages*. Translation by Parvaneh Movahhed. Tehran: University Publishing Center.
7. Bmat, Najm al-Din. 1990. *Islamic city*. Translation by Mohammad Hossein Halimi and Manizheh Aslambolchy. Tehran: publication of Ministry of Culture and Islamic Guidance.
8. Cuneo, Paulo. 2005. *Urbanism History of the Islamic World*. Translation by Seyyed Teezqalam Zonouzi. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development – Organization of Civil and Urban Development.
9. Dettmann. Klaus. 1969. *Islamische und westlische Elemente in heutigen Damaskus in GR*. (21): 64 - 68.
10. Djait, Hisham. 1986. *AL-Kufa, naissance de la vill islamique*. Translated by Abolhasan Sarvghad Moghaddam. Mashhad: Astan Quds Razavi- Foundation of Islamic Researches.
11. Ehlers, Eckart. 1994. City of Islamic East-Model and Reality. Translated and edited by Mohammad Hossein Zia Tavana and Mostafa Momeni. *Journal of Geographical Research* (1): 27-65.
12. Falamaki, Mohammad Mahdi. 1985. *Renovation of Monuments and Historical Cities*. Tehran: University of Tehran Press.

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

13.Ghasemi, Akram. 2013. Evaluation of Hashtgerd new town based on the Iranian Islamic Urbanism Indicators, master's thesis, Tehran: Tarbiat Modarres University.
14. Ghaleh Babakhani, Ali, and Maliheh Sammeh. 2009. Comparative study of Islamic City of Isfahan in Safavi and Saljughi Era. *Abadi* (35): 26-34.
15. Grabar, Oleg. 2011. The City in the Muslim World. Translated by Mehrdad Vahdati Daneshmand. Tehran: Basirat.
16. Hakim, Besim Selim. 1986. *Arabic-Islamic Cities: Building and Planning Principles*. Translated by Mohammd Hossein Malek Ahmadi. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
17. Iqbal Lahore, Mohammad. 1970. *The Revival of Religious Beliefs in Islam*. Translated by Ahmad Aram. Studies of Religious Culture Publication: Tehran.
28. Jafari, Mohammad Taghi. 2000. *Stability and Durability in the Sunnah of the Prophet*. Colleted and Edited by Mohammdreza Javadi. Tehran: Islamic Culture Publishing Office.
19. Javadi Amoli, Abdollah. 2001. *The Collection of Ayatollah Javadi Amoli's Works*. Qom: Asra.
20. Javadi Amoli, Abdollah. 2012. *Mafatih al-hayat*. Tehran: Asra.
21. Kariman, Hossein. 1975. *Ancient Ray*, Volume II. Tehran: Iran National University.
22. Kariman, Hossein. 1977. *Qasran*. Tehran: Publications of National Monuments Community.
23. Kariman, Hossein. 1988. *Rey: Iranian Cities*. Tehran: Iranian Students Book Agency
24. Lapidus, I. 1967. *Muslim Cites in the Later Middle Ages*. Cambridge: Harvard University Press.
25. Lapidus, I.. 1969. *Muslim Cites and Islamic Societies in ira M Lapidused*. Middle Eastern. Les corps de métiers at la cite Islamic.
26. Marcais, William. 1921. *Les corps de métiers ET la cite islamique*. Revue international de sociologie.
27. Marcais, George. 1957. *Lurbanism musulmanan*. reprinted in: Melanges dhistore ET darchelogie Del occident musulman. Tome I. article etconfrences de George marcais. Vol. I. alger.31-211.
28. Motahhari, Mortaza. 1991. *Perfect Man*. Tehran: Sadra.
29. Motahhari, Mortaza. 1999. *Collection of Works*. Various Journals. Tehran: Sadra.
30. Marsous, Nafise. 2003. Qom, Islamic city. *Peik-e-Noor* (1): 71-75.
31. Mansouri, Seyed Amir. 2007. Two Periods of Spatial Organization of Iranian City: Before and After Islam based on Testimonies of Evaluations of the City of Kerman. *Bagh-e-Nazar* (7): 49-60.
32. Makarem Shirazi, Naser. 1983. *The Ideal Commentary, Vol. 3 and 4*. Tehran: Dar al-Kotob-e Islamiah.
33. Mortada, Hisham. 2003. Traditional Islamic Principles of Built Environment. Translated by Abolfazl Meshkini and Kiumars Habibi. Tehran: Publication of Architecture and Urban Planning Studies and Research Center.
34. Momeni, Mostafa. 1986. Tracking Revelation in Cultural, economical and physical Structure Cognitive in Opening Period of Dolatabad City of Malayer. *Journal of Geographical Research* (2): 11-59.
35. Nasr, Seyed Hossein. 1995. Art and Islamic Spirituality. Translated by Mohammed Saeed Hanayee Kashani. *Art* (28): 45-52.
36. Nasr, Seyed Hossein. 1996. *Islamic art and spirituality*. Translated by Rahim Ghasemian. Tehran: Art Religious Studies Office.
37. Nasr, Seyed Hossein. 1998. *Attitudes of Islamic Thinkers about Nature*. Tehran: Kharazmi.
38. Naghizadeh, Mohammad. 1998. Features of Islamic city in Islamic texts. *Journal of HONAR-YE-ZIBA*. (4, 5): 47-61.
39. Naghizadeh, Mohammad. 2001. Inspiration from Nature in Creating Islamic Life Environment. *Name-ye Farhangestan-e Olum* (16): 79-107.
40. Naghizadeh, Mohammad. 2005. The Role of Nature in Upgrading Beauty of Urban Scape and Urban Image. *Payam-e Sabz* (30): 16- 23.
41. Naghizadeh, Mohammad. 2007. *Perception of Beauty and City Identity (in the Light of Islamic Thought)*. Isfahan: Department of Urbanism and Architecture.
42. Naghizadeh, Mohammad. 2008. *Islamic city and Architecture, From Manifestations up to Objectives*. Tehran: Mani.
43. Noghrekar, Abdolhamid. 2008. *Introduction to Islamic Identity in Architecture and Urban Planning*. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development, Architecture and Urban Design Office, Payam-e Sima Planning and Printing Corporation.

44. Pakzad, Jahanshah. 1986. Texture of Iran Traditional Cities. *Taze-ha-ye Traffic* (21): 30-36.
45. Pirnia, Mohammad Karim. 1927. Iranian Architecture. *Abadi* (19): 40-45.
46. Rahimi, Hossein. 2005. Searching sustainable Islamic city. *Peik-e Noor* (5): 90-98.
47. Rappaport, Amos. 1987. *Cultural Origin of Biological Complexed*. Translation by Razieh Rezazadeh. Tehran: Iran University of Science and Technology.
48. Raymond, Andreh. 2005. *Great Islamic Arabic Cities*. Translated by Hossein Soltanzade. Tehran: Agah.
49. Saeedi Rezavani, Abbas. 1988. Islamic Vision and Geographic Phenomena. *Journal of Geographical Research* (11): 5-44.
50. Seifian, Mohammad Kazem. 1999. The form and content of Islamic architecture. *Honar-ha-ye-Ziba* (1): 58-61.
51. Shakuie, Hossein. 1990. *Social Geography of Cities*. Tehran: Iranian Students Book Agency.
52. Shamaei, Ali. 2010. The Role of Traditional Urban Patterns in Modern Urbanism of City of Yazd. *Journal of Studies on Iranian-Islamic City* (1): 1-16.
53. Tavassoli, Mahmoud. 1987. *Hussainiya, Takaya and Mosalla in Architecture of Islamic Period of Iran.* Edited by Mohammad Yousef Kiani. Tehran: Iranian Students Book Agency.
54. Wirth, Eugen. 2000. *Die Orientalische Stadt im Islamischen Vorderasien und Nordafrika Band I und II*. Verlag Philipp von Zabern. Mainz. A.

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

Journal of Reasearch in Islamic Architecture / No.8 / autumn 2015

Conceptual Refining and Solutions (Strategies) Description and Substantiation Indicators of Four Principles of Mosque based, Neighborhood based, Introversion and Naturalism in Iranian-Islamic City

Abolfazl Meshkini *
Assistant of Department of Geography and urban planning, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
Mahdi Hamzehnejad**
Assistant of Department of Architecture, Faculty of Architecture, University of Science and Technology, Tehran, Iran
Akram Ghasemi***
PhD student in Geography and Urban Planning, Faculty of Humanities,Tarbiat Modares University,Tehran, Iran (Corresponding author)

Received:27/10/2014 Accepted: 14/03/2015

Abstract

Human beings have always been in an interaction with Nature in accordance with their own ideology and the interface between them has become a rich source of inspiration for most studies. The impact of human beings on Nature is anchored in the ideology or philosophy of life; The ideology has exerted so powerful influence that some people believe a typical Islamic city is grounded on and is physical manifestation of the Islamic philosophies and the merely way to be familiar with the ecology of Islamic cities is to comprehend its principles and laws. In that connection, the way the cities in human civilization formed and constructed have always embodied the ideology reigned over those societies; as a result, it is not surprising that in the geographical heterogeneous environments, cities with assorted roles, different levels of significance, and with uncoordinated and disparate development have been formed.

Over the past decades, the attention towards the requisite revival of Islamic values in Muslim cities, or at least the awareness of the fact that Muslim complexes which had their own specific identity in the past have lost their identity nowadays has been augmented. In Iran with the advent of Islamic revolution, whose Islamic features have made its cultural characteristics outstanding, and with the awakening of other Islamic nations, the hope for constructing complexes based on the Islamic principles, values, and philosophies has boosted.

The Iranian Islamic urban Planning and Design should be grounded in the theoretical basics and theories pertaining to the principles and values which are required to be employed in the design, planning, and the development of a life environment suitable for Muslims and to reign over Human›s relationship with the environment (natural and artificial environments) and the interaction of Human›s beings with each other. These principles and values will be derived from the Islamic instructions, and likewise they encompass prominent aspects of national culture, those of which do not go against the Islamic instructions. It is worth briefly noting that the primary sources of principles governing all Muslims' deeds, including their urbanization, are the Holy Quran and traditions of the prophet Muhammad.

The meaning, concept, and essence of the elements and characteristics that form Iranian-Islamic cities, the settlement of these elements, and their relationship with people's habitations are grounded on numerous systems, such as consecration and consecrated urban elements including mosques,

* meshkini@modares.ac.ir ** hamzenejad@iust.ac.ir *** a.ghasemi@modares.ac.ir

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

bathhouses, etc., trade corporations such as Trade and Business managers, urban administration systems and organizations, religious education systems, 'shariat' and Islamic rights, and symbolic systems of some cities.

Urban elements, architectural units, and Iranian-Islamic cities can be framed within several categories: Residential spaces, including single family houses, multi-family houses, joined single-family houses with open spaces and shared services, downtown caravanserais, and suburban caravanserais. Religious elements, including mosques, monasteries, religious schools, holy places of worship, sacred tombs and shrines, 'Hosseiniyeh' ¬, 'Tekyeh' and covered and open consecrated spaces for lamentation and mourning ceremonies. Individual and cooperative business units, including the shopping plazas 'Timcheh', inns, 'Qeisarieh', shops, etc., and the spaces attached to them such as landing-places, warehouses, and stables. Production units, including trade-related workshops, factories and shops for the distribution of raw materials, and suburban workshops. Public Service Units, including libraries, cisterns, public bathhouses, cemeteries, coffee shops, tea houses, and restaurants. Public services and communication networks, for directions (avenues and streets, Bazaars, squares, alleys, paths, dead ends, for water supply and services (aqueducts, cisterns and curbs), and for sewage disposal and water supply through joined underground channels and culverts.

One of the Geographical spaces that always had reflected the ideology of the ruling systems is the phenomenon of the city. According this, the Iranian Islamic city should be a reflection of thoughts on Islam in all aspects. in order to manifest the Islamic values in the city construction, the identification of the values absolutely required that can and should demonstrate and assure the Iranian Islamic identity in an Islamic city are. The purpose of this study is to identify the values, principles and indicators of Iranian Islamic urbanism and Conceptual refining and implementation of the strategies that described them;

So for this purpose, the study was conducted on the documents also Delphi technique was used in two stages in order to refine the components, criteria and sub-criteria. In early studies and from the perspective of experts, four principles of mosque-based, introversion, neighborhood-based and naturalism are the priorities that was considering as the most important and the basic principles of Iranian Islamic urbanism: so by refining their theoretical roots, the mosque-based index at 2 dimension, 7 criteria and 15 items, the naturalism index at 2 dimension, 8 criteria and 12 items, the introversion index at 2 dimension and 8 items and the neighborhood based index in 3 dimension, 7 criteria and 20 items were presented. This research in its realm was studied the Iranian Islamic city in the framework of common indicators in Islamic cities. Basic indicators could be based in all cities with the majority of Muslims. Hence, the context of this study does not mention the separation of Iranian and Islamic city and their definitions and concepts.

Keywords: Mosque-based, Introversion, Neighborhood-based, Naturalism, Iranian-Islamic urbanism.

ISSN 2382 - 980X

8

Scientific Journal of Research in Islamic Architecture

Center of Excellence for Islamic Architecture

Vol. 3, No. 3, Autumn 2015

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

Managing Director: vice chancellor for research-Iran University of Science and Technology

Editor-in-chief: Abdol Hamid Noghreh Kar

Administrative Director:
Mohammad Mannan Raeesi

Administrative assistant:
AmirHosein Yousefi

Persian literary Editor:
Sara Motevalli

Editorial Board Members:

Seyyed Gholam Reza Eslami: Associate Professor, Tehran University

Hasan Bolkhari: Associate Professor, Tehran University

Mostafa Behzadfar: Professor, Iran University of Science and Technology

Mohammad Reza Pourjafar: Professor, Tarbiat Modares University

Mahdi Hamzeh Nejad: Assistant Professor, Iran University of Science and Technology

Esmaeil Shieh: Professor, Iran University of Science and Technology

Manoochehr Tabibian: Professor, Tehran University

Mohsen Faizi: Professor, Iran University of Science and Technology

Hamid Majedi: Associate Professor, Science and Research Branch, Islamic Azad University

Asghar Mohammad Moradi: Professor, Iran University of Science and Technology

Gholam Hossein Memariyan: Professor, Iran University of Science and Technology

Fatemeh Mehdizadeh: Associate Professor, Iran University of Science and Technology

Mohammad Naghizade: Assistant Professor, Science and Research Branch, Islamic Azad University

Ali Yaran: Associate Professor, Iran Ministry of Science, Research and Technology

Design assistant: AmirHosein Yousefi

Reviewers for Volume3, Number6:

Bahman Adibzadeh, Associate professor, Shahid Beheshti University
Hossein Esmaeili Sangari: Research Center of State Cultural Heritage Organization
Azita Balali Oskuie: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art University
Mohammad Reza Bemanian: Professor, Tarbiat Modares University
Mahdi Hamzeh Nejad: Assistant Professor, Iran University of Science and Technology
Mahdi Khakzand: Assistant professor, Iran University of Science and Technology
Leila Rahimi: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art University
Ehsan Ranjbar: Assistant Professor, Tarbiat Modares University
Zahra Rahbarnia: Associate professor, Alzahra University
Mohammad Manan Raesi: Assistant Professor, Iran University of Science and Technology
Mohammad Hosein Zakeri: Assistant Professor, Shiraz University
Reza Sameh: Assistant Professor, Imam Khomeni International University
Minoo Gharabeiglu: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art University
Ali Omranipur: Assistant Professor, kashan University
Mohamad Bagher Kabirsaber: Assistant Professor, University of Tehran
Mansureh Tahbaz: Associate Professor, Sahid Beheshti University
Jafar Taheri: Assistant Professor, Ferdosi University
Abolfazl Meshkini: Assistant Professor, Tarbiat Modares University
Ghasem Motalebi:Assistant Professor, University of Tehran
Fatemeh Mehdizadeh Seraj: Associate Professor, Iran University of Science and Technology
Seid Rasool Moosavi Haji:Associate Professor, Mazandaran University
Salahedin Molanaei: Assistant Professor, University of Kurdistan
Masood Nari Qomi: Lecturer, Kashan University
Ahad Ebrahimi Nezhad: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art University
Tahereh Nasr: Assistant Professor, Shiraz University
Mohammad Naghizade: Assistant Professor, Science and Research Branch, Islamic Azad University
Parisa Hashempur: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art
Behzad Vasiq: Assistant Professor Jondy Shapoor University
Masumeh Yaghubi: Assistant Professor, Islamic Azad University

Address: Center of Excellence in Islamic Architecture, Iran University of Science and Technology, Narmak, Tehran, Iran
Tel/Fax: (21-98+) 77491243 / **E-mail:** jria@iust.ac.ir / **Website:** http://iust.ac.ir/jria

Downloaded from jria.iust.ac.ir at 12:23 IRST on Friday November 13th 2020

ISSN 2382980-X

8

Scientific Journal of Research in Islamic Architecture

Center of Excellence for Islamic Architecture

Vol. 3, No. 3, Autumn 2015

- **Various Types of Islamic City and Pointing Out to Defining the Major Aspects of Ideal Islamic City**
  Mohammad Reza Pourjafar / Ali Pourjafar / Sima Safdari
- **Conceptual Refining and Solutions (Strategies) Description and Substantiation Indicators of Four Principles of Mosque based, Neighborhood based, Introversion and Naturalism in Iranian-Islamic City**
  Abolfazl Meshkini / Mahdi Hamzehnejad / Akram Ghasemi
- **Manifestation of Introversion Concept in Iranian Bazaars**
  Hassan Sajadzadeh / Roya Etesamian / Leila Khazaei
- **The "Quranic Teaching" and the "Ideal Islamic City"**
  Mohammad Naghizadeh
- **The Effect of the Cemeteries in the Development of Urban Structure of Tabriz City since Ilkhanid Era to Safavid Era**
  Lida Balilan Asl / Fahimeh Doustar
- **Examining the Layout of the Yard in the Historical Mosques of Shiraz**
  Zahra Tavakolian / Sara Bahmani Kazerooni
- **The Content of Quranic Inscriptions Used in Ilkhanid Altars**
  Atefeh Shekofteh
- **A Research on Two Octagonal Domed Tombs of Keshit and Nask in Golbaf, Kerman**
  Mohammad Ebrahim Zarei / Yadollah Heidari Babakamal / Majid Montazer Zohori